

Małgorzata Łapa

**PROBLEMY PRZEBUDOWY STRUKTURALNEJ
ROLNICTWA POLSKIEGO W LATACH 1926–1930.
PROGRAM AGRARNY WITOLDA STANIEWICZA**

Jeden z głównych problemów gospodarki II Rzeczypospolitej stanowiła kwestia agrarna.

Strukturę agrarną Polski cechowała duża polaryzacja. Z jednej strony stosunkowo duży był udział prywatnych gospodarstw i dóbr publicznych powyżej 100 ha (0,7% liczby wszystkich gospodarstw). Z drugiej zaś strony znaczne było agrarne rozdrobnienie mniejszych gospodarstw, z których około miliona miało poniżej 2 ha i nie mogło zapewnić wystarczających źródeł utrzymania właścicielom oraz ich rodzinom (stanowiły one 29% ogólnej liczby gospodarstw i zajmowały 2,8% ich powierzchni)¹. Największe dysproporcje w strukturze własności występowały w województwach południowych i wschodnich. Należy dodać, że gospodarke drobną cechował duży udział użytków rolnych (89,5%), a niski lasów i nieużytków, natomiast w gospodarstwach prywatnych powyżej 50 ha, odsetek użytków był znacznie mniejszy (47,3%), a ok. 42% całego obszaru stanowiły lasy (dane z 1931 r.)².

Ze względu na wysoki odsetek ludności rolniczej, Polska należała do najbardziej przeludnionych agrarnie państw Europy³. Wynikało to z niskiej intensywności i dochodowości rolnictwa, a także niedorozwoju pozarolniczych działów gospodarki. Jednocześnie przeludnienie rolnictwa polskiego było hamulcem rozwoju racjonalnej gospodarki rolnej.

---

¹ Dane według spisu z 1921 r. Zob.: M. Mieszczankowski, *Struktura agrarna Polski międzywojennej*, Warszawa 1960, s. 224, 244–245, 337–338.

² „Statystyka Rolnicza” 1931/1932, s. 16.

³ E. Ciborowski, *Przebudowa ustroju rolnego w świetle zagadnień demograficznych i polityki populacyjnej*, [w:] *Pięć lat na froncie gospodarczym (1926–1931)*, Warszawa 1931, t. 1, s. 108–109; J. Ciepielewski, *Polityka agrarna rządu polskiego w latach 1929–1935*, Warszawa 1968, s. 17.

important at the final phase of the 3rd Silesian uprising and just after the end of insurrection. Stpicyński, as an organiser and then an effective political head of the Association of the Former Insurgents (Związek Byłych Powstańców – ZPB) – which constituted a kind of continuation of the military organisation, tried to paralyse the influences of the Christian-Democratic political camp and National-Democratic one in Silesia. He was considered by them as a main person responsible for the realisation of the Piłsudski's policy in Silesia, and due to that fact he was attacked very strongly by the press connected with those camps because of the abuses of the military intelligence service in the autumn 1921. In spite of the mission had been over in the end of 1921, Stpicyński managed to play an important role in the establishing of Piłsudski's supporters influence among the former Silesian insurgents.

Małgorzata Łapa

**PROBLEMY PRZEBUDOWY STRUKTURALNEJ
ROLNICTWA POLSKIEGO W LATACH 1926–1930.
PROGRAM AGRARNY WITOLDA STANIEWICZA**

Jeden z głównych problemów gospodarki II Rzeczypospolitej stanowiła kwestia agrarna.

Strukturę agrarną Polski cechowała duża polaryzacja. Z jednej strony stosunkowo duży był udział prywatnych gospodarstw i dóbr publicznych powyżej 100 ha (0,7% liczby wszystkich gospodarstw). Z drugiej zaś strony znaczne było agrarne rozdrobnienie mniejszych gospodarstw, z których około miliona miało poniżej 2 ha i nie mogło zapewnić wystarczających źródeł utrzymania właścicielom oraz ich rodzinom (stanowiły one 29% ogólnej liczby gospodarstw i zajmowały 2,8% ich powierzchni)¹. Największe dysproporcje w strukturze własności występowały w województwach południowych i wschodnich. Należy dodać, że gospodarkę drobną cechował duży udział użytków rolnych (89,5%), a niski lasów i nieużytków, natomiast w gospodarstwach prywatnych powyżej 50 ha, odsetek użytków był znacznie mniejszy (47,3%), a ok. 42% całego obszaru stanowiły lasy (dane z 1931 r.)².

Ze względu na wysoki odsetek ludności rolniczej, Polska należała do najbardziej przeludnionych agrarnie państw Europy³. Wynikało to z niskiej intensywności i dochodowości rolnictwa, a także niedorozwoju pozarolniczych działów gospodarki. Jednocześnie przeludnienie rolnictwa polskiego było hamulcem rozwoju racjonalnej gospodarki rolnej.

¹ Dane według spisu z 1921 r. Zob.: M. Mieszczankowski, *Struktura agrarna Polski międzywojennej*, Warszawa 1960, s. 224, 244–245, 337–338.

² „Statystyka Rolnicza” 1931/1932, s. 16.

³ E. Ciborowski, *Przebudowa ustroju rolnego w świetle zagadnień demograficznych i polityki populacyjnej*, [w:] *Pięć lat na froncie gospodarczym (1926–1931)*, Warszawa 1931, t. 1, s. 108–109; J. Ciepielewski, *Polityka agrarna rządu polskiego w latach 1929–1935*, Warszawa 1968, s. 17.

Ogromnym problemem było także postępujące rozdrobnienie gospodarstw mniejszej własności. Niezależnie od parcelacji większych majątków ziemskich gospodarstwa mniejsze ulegały także rozdrobnieniu. Ponadto przeszkodą do racjonalnej gospodarki rolnej było pokawałkowanie gruntów, zwłaszcza drobnej własności, zwane szachownicą pól oraz niejasne stosunki własnościowe na gruntach wspólnych i serwituty.

Przestarzałą strukturę własności współcześni uważali za główną przyczynę zacofania rolnictwa polskiego. Twierdzili, iż jej przebudowa da szansę na rozwój tej gałęzi gospodarki.

Problemy rolnictwa II RP były bardziej złożone. Niewątpliwie jednak wadliwy system agrarny i przeludnienie wsi były podstawowym problemem nie tylko gospodarczym, ale także społecznym i politycznym.

Zdawali sobie z tego sprawę kierownicy polskiej sceny politycznej, gdy po zamachu majowym na czoło swoich działań wysuwali sprawy agrarne. Premier Kazimierz Bartel 19 VII 1926 r. w przemówieniu sejmowym zapowiedział, że podstawą polityki rolnej jego gabinetu będzie realizacja ustawy o reformie rolnej z 1925 r. oraz prawne uregulowanie węzłowych problemów rolnictwa, głównie kwestii serwitutów⁴.

Rozwiązanie wspomnianych kwestii leżało w gestii dwóch ministerstw, które po przewrocie 1926 r. kierowały polityką rolną państwa: Ministerstwa Reform Rolnych oraz Ministerstwa Rolnictwa i Dóbr Państwowych.

Trudności agrarne rozwiązywało Ministerstwo Reform Rolnych [dalej: MRR]. Zakres jego działania obejmował przebudowę strukturalną rolnictwa oraz czuwanie nad utrwaleniem nowego ustroju rolnego. Zatem do zadań MRR i podległych mu instytucji należały: parcelacja i komasacja gruntów, regulacja służebności oraz finansowanie reformy rolnej⁵. W okresie od 20 VI 1926 do 4 XII 1930 r. pracami ministerstwa kierował Witold Staniewicz⁶.

Artykuł niniejszy nie pretenduje do pełnego ujęcia zagadnienia przebudowy strukturalnej rolnictwa Polski międzywojennej. Jego celem jest przedstawienie głównych kierunków polityki agrarnej państwa realizowanej w okresie sprawowania urzędu ministra reform rolnych przez W. Staniewicza.

Witold Cezary Staniewicz urodził się 16 IX 1887 r. w Wilnie w rodzinie inteligenckiej. Uczęszczał do gimnazjum w Wilnie, a następnie kontynuował

⁴ K. Bartel, *Ekspozycja premiera prof. dra K. Bartla wygłoszone w Sejmie dnia 19 VII 1926 r.*, Warszawa 1926, s. 27.

⁵ Urząd ministra reform rolnych ustanowiono 6 VII 1923 r., a ustawa z 11 VII 1923 r. ustaliła jego kompetencje oraz sposób organizacji urzędów i komisji ziemskich. „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” [dalej: DURP] 1923, nr 90, poz. 706. Por. K. Kasiński, *Działalność Ministerstwa Reform Rolnych i urzędów ziemskich w okresie od roku 1918 do 1 I 1928 roku*, Warszawa 1928, s. 31–72.

⁶ Archiwum Akt Nowych [dalej: AAN], Akta Grupowe, t. 2–7(17), k. 95, Pismo Prezydenta RP I. Mościckiego do K. Bartla z 20 VI 1926 r.; *Gabinet pułk. Sławka*, „Kurier Warszawski”, 5 XII 1930, nr 333, s. 1.

naukę na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Po uzyskaniu w 1911 r. doktoratu z biologii kontynuował studia na Wydziale Rolniczym Politechniki w Monachium, gdzie dwa lata później otrzymał tytuł inżyniera rolnika. Po odbyciu podróży naukowej do Francji, Włoch i Niemiec powrócił do kraju i w latach 1913–1918 gospodarował w swoim majątku Gienajciszki na Litwie. Jednocześnie pracował w organizacjach rolniczych, spółdzielczych i oświatowych.

W okresie istnienia Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich (1919–1920), Staniewicz był starostą trockim. W momencie zagrożenia Wilna przez wojska bolszewickie w lipcu 1920 r., Staniewicz, który nigdy przedtem nie służył w wojsku, znalazł się w szeregach walczących. W ciągu kilku miesięcy dosłużył się stopnia podporucznika i został kawalerem orderu *Virtuti Militari*. Jako jeden z adiutantów gen. Lucjana Żeligowskiego wrócił do Wilna, gdzie utrzymywał kontakty m. in. z Aleksandrem Prystorem (szefem adiutantury) i Marianem Zyndram-Kościałkowskim.

W 1922 r. Staniewicz został wybrany do Sejmu Wileńskiego, a stamtąd przeszedł do Sejmu Ustawodawczego RP i związał się z klubem Polskiego Stronnictwa Ludowego „Piast”. Po zakończeniu kadencji sejmu postanowił poświęcić się pracy naukowej. Jesienią 1922 r. objął stanowisko starszego asystenta katedry ekonomii społecznej Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. W 1923 r. habilitował się z ekonomii rolnej i polityki agrarnej u Władysława Grabskiego w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. W latach 1924–1926 wykładał ekonomię społeczną i politykę agrarną na Uniwersytecie Wileńskim⁷. 20 VI 1926 r. został powołany na stanowisko ministra reform rolnych w gabinecie K. Bartla. Urząd ten sprawował do 4 XII 1930 r.

Warto tu zwrócić uwagę na kwalifikacje, jakie posiadał Staniewicz obejmując tekę ministerialną. Legitymował się starannym wykształceniem, które mógł wykorzystać na powierzonym stanowisku. Należał do grupy tzw. fachowców, którzy przed objęciem stanowiska w gabinecie Bartla nie angażowali się w życie polityczne (związany z grupą tzw. federalistów wileńskich nie był zbyt aktywny politycznie, poświęcając się nauce i pracy w gospodarstwie rolnym).

Obejmując w czerwcu 1926 r. urząd ministerialny, W. Staniewicz otrzymał przygotowane przez poprzedników narzędzie do rozpoczęcia działalności agrarnej na szerszą niż dotąd skalę, jakim była opracowana przez rządy przedmajowe ustawa o reformie rolnej⁸. Uchwalona 28 XII 1925 r. ustawa

⁷ Opracowano na podstawie: S. Swianiewicz, *Witold Staniewicz*, „Kultura” [Paryż] 1967, nr 6 (236), s. 11–25; Z. Zakrzewski, *Witold Staniewicz 1887–1966*, „Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny” 1966, nr 3, s. 329–331; *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej*, red. J. M. Majchrowski, t. 1, Warszawa 1994, s. 68–69.

⁸ Dzieje zmagania o reformę rolną mają bogatą literaturę przedmiotu. Zob. m. in.: Z. Landau, J. Tomaszewski, *Gospodarka Polski międzywojennej*, t. 1: *W dobie inflacji*

miała charakter ramowy, tak że przepisy w niej zawarte umożliwiały rządowi dużą swobodę ich interpretacji i działania⁹.

Głównym celem reformy było oparcie ustroju rolnego Polski na silnych gospodarstwach różnego typu wielkości, które byłyby zdolne do wydajnej produkcji¹⁰. Ustawa przewidywała organizowanie nowych, samodzielnych gospodarstw rolnych i powiększanie już istniejących do rozmiarów zapewniających samodzielność, tworzenie drobnych gospodarstw ogrodniczych i warzywnych oraz zabezpieczenie ziemi dla szkół rolniczych i ogrodniczych. Dla osiągnięcia tego celu przewidywano parcelację terenów zwanych „zapasem ziemi”, na który składały się: ziemie stanowiące własność państwa, majątki tzw. martwej ręki oraz dobra kościelne (zgodnie z postanowieniami konkordatu z 10 II 1925 r.¹¹) i instytucji publicznych.

Do parcelacji przeznaczono majątki powyżej 180 ha. W okręgach podmiejskich i przemysłowych normę tę obniżono do 60 ha, natomiast w województwach wschodnich właściciele mieli prawo zatrzymywać majątki do 300 ha. Maksimum posiadania ziemi mogło być podniesione do 350–700 ha. Dotyczyło to jedynie gospodarstw uprzemysłowionych (tzn. posiadających gorzelnie lub cukrownie), gospodarstw nasiennych, hodowlanych i prowadzących wysoko uprzemysłowioną produkcję.

Określany w ten sposób zapas ziemi podlegał stopniowej parcelacji. Przez pierwszych 10 lat, corocznie miał być rozparcelowany obszar 20 tys. ha. Ustawodawca zastrzegł, że w przypadku niewykonania lub przekroczenia planu należy go skorygować w roku następnym.

Plan parcelacyjny określający obszar ziemi przeznaczonej do rozparcelowania w poszczególnych powiatach ustalała Rada Ministrów na wniosek ministra rolnictwa i reform rolnych.

1918–1923, Warszawa 1967, s. 157–173; *ibidem*, t. 2: *Od Grabskiego do Piłsudskiego 1924–1929*, Warszawa 1971, s. 125–132; W. Roszkowski, *Gospodarcza rola większej własności ziemskiej w Polsce 1918–1939*, Warszawa 1986, s. 331–346; *idem*, *Rolnictwo i leśnictwo*, [w:] *Problemy gospodarcze Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1989, s. 139–143; W. Sułkowska, *Dyskusja nad kierunkami przebudowy systemu agrarnego w Polsce (1918–1939)*, Kraków 1993; *idem*, *Reformy w polskim rolnictwie na tle reform w rolnictwie europejskim (1850–1939)*, Kraków 1994; K. Badziak, *Ruch ludowy a zagadnienia społeczno-gospodarcze u progu II Rzeczypospolitej*, [w:] *Państwo a chłopi. Materiały z konferencji naukowej (12–13 czerwiec 1995)*, red. J. Janczak, Łódź 1996, s. 62–71. Jedyna dotąd obszerna monografia tego tematu jest przestarzała i zawiera wiele tez ideologicznych. Zob.: C. Madajczyk, *Burżuazyjno-obszarnicza reforma rolna w Polsce 1918–1939*, Warszawa 1956.

⁹ A. Rose, *Przed trzecim okresem reformy rolnej*, „*Rolnictwo*” 1929, t. 3, z. 2, s. 283.

¹⁰ Dalsze omówienie na podstawie: DURP, 1926, nr 1, poz. 1. Tekst ustawy był kilkakrotnie publikowany w późniejszym okresie. Zob. m. in.: E. Sommerstein, *Ustawa o wykonaniu reformy rolnej*, Lwów 1926; W. Bitner, S. Janczewski, *Ustawa o wykonaniu reformy rolnej*, Warszawa 1926; T. Łebieński, *Ustawa o wykonaniu reformy rolnej. Komentarz i orzecznictwo z ustawodawstwem dodatkowym*, Poznań 1937.

¹¹ DURP, 1925, nr 72, poz. 501 (beneficja proboszczowskie ponad 15–30 ha, w wypadku mensy biskupiej, kapituły lub seminarium ponad 180 ha).

Ustawa zakładała, że parcelacja będzie dobrowolna, jednak w przypadku niewyczerpania kontyngentu rocznego przewidywano parcelacją przymusową. Artykuł 3 zapowiadał możliwość przymusowego wykupu ziemi, pozostawiając dotychczasowemu właścicielowi obszar 35 ha.

Istotnym postanowieniem ustawy grudniowej było wprowadzenie odszkodowania za wywłaszczoną ziemię. Odszkodowanie miało się równać aktualnej cenie rynkowej gruntów. W przypadku wykupu przymusowego, za podstawę szacunku wartości majątku przyjęto przepisy obowiązujące przy jego wycenie na potrzeby wymiaru podatku majątkowego. W praktyce oznaczało to odszkodowanie niższe od cen rynkowych.

Ważnym zapisem ustawy było też zapewnienie odszkodowania dla robotników zatrudnionych w parcelowanych majątkach, wypłacanego w przypadku, gdy nie uczestniczyli oni w parcelacji¹².

Ustawa z 28 XII 1925 r. stała się podstawą prawną parcelacji majątków ziemskich, obowiązującą aż do września 1939 r. W myśl jej zasad parcelacją kierował minister reform rolnych. Wykonawcami zaś były: MRR z podległymi mu urzędami ziemskimi, Państwowy Bank Rolny [dalej: PBR], instytucje upoważnione do prowadzenia parcelacji oraz właściciele parcelowanych gospodarstw.

Witold Staniewicz, odpowiedzialny w rządzie za poczynania w zakresie przebudowy ustroju rolnego, uznawał konieczność prowadzenia reformy rolnej w Polsce. W swych pierwszych publicznych wypowiedziach dał jednak wyraz pogładowi, że „nie nadmiar wielkiej własności stanowi istotę polskiej choroby agrarnej, i że nie w parcelacji szukać należy źródeł sanacji tego ustroju”¹³. Za główny problem gospodarczy uznał ubóstwo mieszkańców miast i wsi spowodowane przede wszystkim przeludnieniem wsi oraz bezrobociem w mieście. Rozwiązanie tej kwestii upatrywał w rozbudowie rynku wewnętrznego, głównie na wsi¹⁴.

Parcelację ziemi obszarniczej traktował jako podrzędny element programu określanego jako przebudowa ustroju rolnego w drodze ewolucji, zmierzającego do rozładowania napięć społecznych¹⁵. Domagał się długofalowej i ewolucyjnej reformy agrarnej przeprowadzonej w majestacie prawa w formie parcelacji

¹² Dodatkowo sprawę uprawnień robotników rolnych regulowało rozporządzenie Prezydenta RP z 16 III 1928 r. o uprawnieniach służby folwarcznej przy parcelacji w związku z postępowaniem scaleniowym (DURP, 1928, nr 34, poz. 317).

¹³ A. Rose, *op. cit.*, s. 283.

¹⁴ Przemówienie na naradzie poświęconej zagadnieniom związanym z reformą rolną w Prezydium Rady Ministrów w Warszawie (27 II 1927 r.), [w:] W. Staniewicz, *O program agrarny w Polsce i jego wykonanie. Mowy i przemówienia (1926–1928)*, Warszawa 1928, s. 115–116; Przemówienie na posiedzeniu Rady Naprawy Ustroju Rolnego w Wilnie (21 II 1927), *ibidem*, s. 131.

¹⁵ Dwa przemówienia na naradzie rolniczej i na naradzie pracy w Prezydium Rady Ministrów, *ibidem*, s. 54.

prywatnej¹⁶. Przewidziany w ustawie grudniowej przymusowy wykup majątków miał być według niego jedynie sankcją represyjną wobec szczególnie opornych właścicieli ziemi.

W latach 1926–1930 Staniewicz podjął próbę stworzenia i realizacji globalnego planu rekonstrukcji struktury agrarnej kraju. Uczestnicząc aktywnie w licznych naradach, zjazdach i spotkaniach proponował i wyjaśniał swój program przebudowy agrarnej. Stał się on linią przewodnią nie tylko jego własnej polityki, lecz również polityki jego następców kierujących reformą rolną.

Według podstawowego założenia tego programu cel polityki państwa winno stanowić przekształcenie gospodarstw chłopskich, mających w dużej części kraju na wespół naturalny charakter, na gospodarstwa towarowe¹⁷. Zdaniem Staniewicza zarówno drobna, jak i wielka własność powinny prowadzić gospodarkę intensywną, wymagającą dużych nakładów pieniężnych i przynoszącą znaczne dochody. Przełamanie ram gospodarki naturalnej było pierwszym warunkiem postępu w rolnictwie polskim. „Postępowe” gospodarstwa miały, według niego, produkować przede wszystkim na rynek i przyczyniać się do tworzenia rynku wewnętrznego. Było to właściwie niemożliwe do zrealizowania, dopóki ogromną część gospodarstw chłopskich stanowiły jednostki poniżej 10 ha, składające się najczęściej z kilkunastu kawałków (części) gruntu¹⁸.

Centralnym problemem była więc, zdaniem Staniewicza, nie tyle parcelacja prowadząca do zaspokojenia głodu ziemi (która w warunkach dużego przyrostu naturalnego na wsi było niemożliwe), lecz przede wszystkim uzdrowienie sytuacji ogromnej liczby gospodarstw karłowatych (nie dających podstawy ani do utrzymania rodziny właściciela, ani też do inwestycji i rozwoju). Na pierwszy plan wysunął on koncepcję użycia określanego przez ustawę o reformie rolnej zapasu ziemi do upelnorolnienia gospodarstw karłowatych. Dalszym punktem przyszłej działalności MRR miała być komasacja, tzn. likwidacja szachownicy pól, która stanowiła jedną z głównych przeszkód intensyfikacji produkcji rolniczej¹⁹.

Wychodząc z założenia, że problem reformy rolnej jest czysto ekonomiczny, a jego rozwiązanie przez państwo da również pozytywne skutki polityczne (zwiąże masy chłopskie z państwem oraz pozbawi zaplecza agitację komunis-

¹⁶ *Ibidem*, s. 54–55; W. Staniewicz, *Dwa lata dalszej pracy nad przebudową ustroju rolnego w Polsce (1928–1929)*, Warszawa 1930, s. 54.

¹⁷ W. Staniewicz, *Dwa lata...*, s. 1–2; idem, *Uwagi o reformie stosunków rolnych w Polsce*, [w:] *Przemysł i handel 1918–1928*, Warszawa 1928, s. 17.

¹⁸ Sprawozdanie stenograficzne z 321 posiedzenia Sejmu RP z 9 II 1927 r., łam 14.

¹⁹ AAN, Biuro Sejmu, t. 44, k. 164, *Diariusz Komisji Budżetowej Sejmu z 10 XII 1928 r.; Dwa przemówienia na posiedzeniach Sejmu*, [w:] W. Staniewicz, *O program...*, s. 72–73.

tyczną²⁰), Staniewicz proponował realizację następujących zadań: 1) komasację, 2) upelnorolnienie drobnych gospodarstw, 3) kredytowanie rolnictwa przez państwo, 4) tworzenie nowych gospodarstw z parcelowanych majątków, 5) akcję osadniczą na Kresach Wschodnich, 6) uporządkowanie melioracji, 7) regulację serwitutów i 8) emigrację zarobkową.

Uznając ustawę z 1925 r. o reformie rolnej za podstawę prawną całości przyszłej polityki agrarnej rządu, szczególny nacisk kładł na akcję komasacyjną, upelnorolnienie i likwidację serwitutów. Według Staniewicza nawet parcelacja miała być środkiem prowadzącym do komasacji.

Tezy sformułowane po zamach u majowym przez W. Staniewicza stanowiły w efekcie spójny program przebudowy rolnictwa. Należy dodać, że program ten, chroniąc interesy ziemiaństwa i zamożnego chłopstwa, sprowadzał się w zasadzie do dążenia do ukapitalistycznienia rolnictwa polskiego.

Program przebudowy struktury agrarnej państwa przedstawiony przez Staniewicza wymagał dostosowania do niego ustawodawstwa agrarnego. Ustawa grudniowa, mając charakter ramowy, nie wymagała zmian. Należało jednak rozwiązać szereg kwestii szczegółowych dotyczących komasacji, regulowania służebności, osadnictwa itp. Szczególnie ważnym zagadnieniem było opracowanie norm prawnych, które sprzyjałyby utrwalaniu pożądanej struktury. Chodziło przede wszystkim o przeciwdziałanie podziałom gospodarstw prowadzącym do rozdrobnienia gruntów.

Rządy pomajowe korzystając z udzielonych przez Sejm, w sierpniu 1926 r., pełnomocnictw, przystąpiły do prawnego uregulowania problemów związanych z reformą ustroju rolnego. W okresie sprawowania funkcji ministra reform rolnych przez W. Staniewicza (VI 1926 – XII 1930) MRR opracowało szereg projektów rozporządzeń, z których większość została ogłoszona w formie dekretów.

W związku z różnorodnością obowiązujących przepisów prawnych oraz prowadzeniem przez ministerstwo nowych prac ustawodawczych zaistniała potrzeba usystematyzowania i uzupełnienia tych norm.

W tym celu 1 kwietnia 1927 r. Staniewicz powołał, pod przewodnictwem Władysława Leopolda Jaworskiego²¹, Komisję Uporządkowania Ustawodawstwa Agrarnego²². W skład Komisji weszli: Józef Radwan – zastępca przewodniczącego, Stanisław Korwin-Piotrowski – sekretarz oraz członkowie: Feliks Brodowski, Franciszek Bujak, Józef Folejewski, Wacław Konderski,

²⁰ *Przemówienie do przedstawicieli prasy w Wilnie (28 VI 1927 r.)*, [w:] W. Staniewicz, *O program...*, s. 1–2.

²¹ Biblioteka PAN w Krakowie, Korespondencja W. L. Jaworskiego z lat 1882–1930, sygn. 3983, k. 26, List W. Staniewicza do prof. Jaworskiego z 4 XI 1926. W. L. Jaworski (1865–1930) – prawnik, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, polityk konserwatywny. Zob.: *Polski słownik biograficzny*, t. 11, Wrocław 1964–1965, s. 115–118.

²² „Monitor Polski” 1927, nr 112, s. 3, Z podróży p. Ministra Reform Rolnych.

Henryk Konic, Seweryn Ludkiewicz, Waclaw Łypacewicz, Alfred Ohanowicz, Aleksander Raczyński, Walery Roman, Tadeusz Tomaszewski i Jan Hupka.

Zadaniem Komisji Agrarnej było opracowanie i uporządkowanie w harmonijną, zwartą całość norm prawnych dotyczących spraw agrarnych oraz uzupełnienie i wprowadzenie zmian w tych przepisach²³. W ten sposób miał powstać kodeks agrarny.

Aby stworzyć podstawy do dyskusji i dalszych prac Komisji W. L. Jaworski opracował wstępny projekt tego kodeksu. Opublikowany jesienią 1928 r. projekt opierał się na założeniu, że podstawą polityki agrarnej państwa powinna być własność indywidualna. Wymieniając szereg wadliwych zapisów ustawy z 28 XII 1925 r., Jaworski zaproponował inne rozwiązania. Między innymi projekt zawierał pojęcie przedsiębiorstwa rolnego, które miało być wyłączone z reformy rolnej bez względu na to jaki obszar zajmowało. Ponadto proponował wprowadzenie przymusowej samorządowej organizacji rolniczej, niepodzielność gospodarstw i odrębne przepisy spadkowe²⁴.

Projekt Jaworskiego spotkał się krytyką zarówno członków Komisji, jak i licznego grona publicystów. Główne zarzuty dotyczyły przede wszystkim pojęcia przedsiębiorstwa rolnego, oparcia administracji rolnej na trzech różnych organach oraz równoczesnego pozostawienia bez zmian kodeksu agrarnego i ustawy o reformie rolnej²⁵.

Obok komisji Jaworskiego minister reform rolnych powołał w poszczególnych dzielnicach kraju komisje, których zadaniem było uporządkowanie tamtejszego ustawodawstwa. W celu uregulowania stanu prawnego w województwach zachodnich powołano komisję opiniodawczą w Poznaniu pod przewodnictwem Alfreda Ohanowicza (interesowały ją przede wszystkim sprawy majątków rentowych i udzielania przewłaszczeń osadnikom). Komisją zajmującą się problemami wschodnimi kierował Walery Roman. Jej zadaniem było usystematyzowanie przepisów agrarnych Ziemi Wschodnich, w pierwszym rzędzie spraw dotyczących osadnictwa wojskowego. Do uporządkowania ustawodawstwa w Małopolsce powołano komisję pod przewodnictwem Aleksandra Raczyńskiego²⁶.

²³ W. L. Jaworski, *Projekt kodeksu agrarnego*, Warszawa 1928, s. 2, 4.

²⁴ *Ibidem*, s. 15–427; Archiwum PAN w Warszawie, Materiały W. L. Jaworskiego, sygn. III – 84, t. 43, k. 203, List W. Staniewicza do W. L. Jaworskiego z 8 XI 1927.

²⁵ Por.: *Materiały do kodeksu agrarnego*, t. 2, Kraków 1929, s. 21–36, 51–52, 56–57, 72–109; K. Grzybowski, *Projekt kodeksu agrarnego*, „Przegląd Współczesny” 1928, t. 27, nr 78, s. 164–166.

²⁶ Zob.: W. Staniewicz, *Przebudowa ustroju rolnego w Polsce. Przemówienie na Radzie Głównej Naprawy Ustroju Rolnego w Warszawie 31 I 1928 r.*, Warszawa 1928, s. 41–43; *idem*, *Dwa lata...*, s. 16–17.

Wszystkie wymienione wyżej komisje w znacznym stopniu usprawniły funkcjonowanie MRR w zakresie działalności kodyfikacyjnej. Ich poczynania doprowadziły do opracowania i wniesienia pod obrady Rady Ministrów szeregu projektów ustaw.

Dając wyraz szczególnego zainteresowania sprawami rolnictwa, rząd zwołał na przełomie 1926 i 1927 r. narady rolnicze. Druga konferencja rolnicza (27 II 1927) poświęcona została przede wszystkim problemom reformy rolnej. Jej wynikiem było powołanie Komisji Opiniodawczej Rolnej pod przewodnictwem Juliusza Poniatowskiego²⁷. Utworzona jako ciało doradcze, Komisja Rolna opiniowała projekty rozporządzeń dotyczących m. in.: zagospodarowania lasów nie będących własnością państwa, ustalenia zasad szacowania nieruchomości przymusowo wykupywanych na cele reformy rolnej, zmian w ustawie o scalaniu gruntów, regulowania obrotu ziemią i ograniczenia nadmiernego podziału gruntów²⁸.

Wśród różnego rodzaju komisji opiniujących działalność MRR na szczególną uwagę zasługują powołane 17 I 1927 r. Rady Naprawy Ustroju Rolnego²⁹. Radę Główną powołano przy MRR (przewodniczył jej minister reform rolnych), a rady wojewódzkie przy urzędach wojewódzkich (przewodniczący – wojewoda).

Utworzone jako organy opiniodawcze i doradcze, Rady Naprawy Ustroju Rolnego omawiały plany i sprawozdania z działalności urzędów ziemskich, opiniowały projekty ustaw i rozporządzeń przygotowane przez MRR, rozpatrywały plany wykonania reformy rolnej³⁰.

²⁷ *Materiały odnoszące się do działalności rządu w czasie od 15 maja 1926 do 31 grudnia 1927. Sprawozdania Ministerstw*, Warszawa 1928, s. 2–3; *Współpraca rządu ze sferami gospodarczymi*, t. 2: *Sprawozdanie z narady rolniczej odbytej w dn. 15 i 16 listopada 1926 r. w Prezydium Rady Ministrów*, Warszawa 1927, s. 144; *ibidem*, t. 3: *Sprawozdanie z narady poświęconej zagadnieniom związanym z reformą rolną i spółdzielczością rolniczą, odbytej w dn. 27 lutego 1927 r. w Prezydium Rady Ministrów*, Warszawa 1927. W skład komisji weszli ponadto: Stefan Boguszewski, Józef Buzek, Zygmunt Chmielewski, Jan Donimirski, Seweryn Dolański, Kazimierz Fudakowski, Władysław Jaruzelski, Wiesław Kopczyński, Jan Lipski, Ostap Łucki, Władysław Małski, Teofil Narbutt, Tadeusz Niedzielski, August Popławski, Jan Stecki, Tadeusz Sułowski i Romuald Więckowski.

²⁸ „Monitor Polski” 1926, nr 294, s. 2, Z Prezydium Rady Ministrów; *Materiały odnoszące się...*, s. 4.

²⁹ AAN, Prezydium Rady Ministrów [dalej: PRM], Protokoły Rady Ministrów, t. 35, k. 596, Protokół 78 posiedzenia Rady Ministrów RP z 16 XII 1926; „Monitor Polski” 1927, nr 12, s. 1–2, Rozporządzenie Prezydenta RP z 4 I 1927 r. o utworzeniu Głównej i Wojewódzkich Rad naprawy ustroju rolnego.

³⁰ Archiwum Państwowe w Kielcach [dalej: APK], Urząd Wojewódzki w Kielcach [dalej: UWK], t. 271, k. 11–13, Pismo ministra reform rolnych do Prezesów Urzędów Ziemskich w sprawie rozpoczęcia prac Wojewódzkich Rad Naprawy Ustroju Rolnego z 21 II 1927; *ibidem*, k. 38, Odpis protokołu 1 posiedzenia Wojewódzkiej Rady Naprawy Ustroju Rolnego w Kielcach z 2 VI 1927; Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, Urząd Wojewódzki Pomorski w Toruniu, t. 12 215, k. 499–501, Pismo Prezesa Okręgowego Urzędu Ziemskiego w Grudziądzu

Prace nad utworzeniem rad przebiegały powoli. Zakończono je dopiero w 1928 r. powołaniem Rady Głównej. Wniosły one jednak znaczny wkład w sprawne prowadzenie przebudowy agrarnej państwa, badając stosunki w rolnictwie w poszczególnych rejonach kraju oraz dokonując analiz mających wskazać najważniejsze problemy i sposoby ich rozwiązania na danym terenie.

Równocześnie z pracami kodyfikacyjnymi MRR przystąpiło do przeprowadzenia zapowiadanych zmian w strukturze rolnej Polski. Przede wszystkim kontynuowano prace nad realizacją ustawy o reformie rolnej.

Podstawę prawną do przeprowadzenia reformy rolnej stanowiło rozporządzenie wykonawcze do ustawy grudniowej wydane przez ministrów reform rolnych, rolnictwa, skarbu i sprawiedliwości 7 XII 1926 r.³¹ oraz instrukcja parcelacyjna³². Ponadto kwestie te regulowało szereg przepisów szczegółowych.

Przedstawienie rozmiarów parcelacji nastęrcza pewne trudności spowodowane tym, że dane statystyczne zamieszczane w publikacjach urzędowych różnią się, powołując się równocześnie na te same źródła. W związku z tym przytoczone poniżej liczby są przybliżone³³.

Ogółem w latach 1926–1930 rozdysponowano na cele parcelacyjne obszar 970,8 tys. ha, na których utworzono 298,6 tys. kolonii (tab. 1). Ruch parcelacyjny, który ożywił się w latach 1926–1928, uległ zmniejszeniu od roku 1929. Zmiany te były zgodne z ewolucją ogólnej koniunktury agrarnej. Można zatem przypuszczać, że koniunktura była regulatorem tempa parcelacji ziemi, przeprowadzane zmiany ustawodawstwa miały zaś znaczenie podrzędne³⁴. Odpowiadało to koncepcjom W. Staniewicza i prowadzonej przez niego polityce, według której podstawą reformy rolnej miała być dobrowolność i komasacja. Zgodnie z tą polityką najważniejszym regulatorem przemian stawały się zjawiska rynkowe.

Najintensywniej ruch parcelacyjny rozwijał się w województwach wschodnich, gdzie wielka własność została zniszczona w wyniku działań wojennych i gdzie znajdowały się duże zdewastowane obszary leśne nadające się pod uprawę. Mniejsze natężenie miała parcelacja w województwach centralnych. Natomiast najbardziej utrudnione, ze względu na skomplikowane kontrasty

do Wojewody Pomorskiego w sprawie Wojewódzkiej Rady Naprawy Ustroju Rolnego z 21 V 1927.

³¹ DURP, 1927, nr 8, poz. 66.

³² „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Reform Rolnych” [dalej: DURzMRR] 1927, nr 19, projekt instrukcji parcelacyjnej.

³³ Dane statystyczne dotyczą pełnych lat kalendarzowych.

³⁴ Archiwum PAN w Warszawie, Materiały C. Klarnera, sygn. 72, k. 7, C. Klarnier, *Stosunki społeczno-gospodarcze w odrodzonej Polsce 1918–1939*. Por.: W. Staniewicz, *Uwagi o reformie stosunków rolnych w Polsce*, Warszawa 1929, s. 4.

Tabela 1

Ogólne tendencje ruchu parcelacyjnego w latach 1926-1930

Rok	Ogólny obszar rozdysponowany na cele parcelacyjne w tys. ha	Ogólna liczba utworzonych kolonii w tys.	Kolonie samodzielne		Parcele dodatkowe ^a		Inne kolonie i wyłączenia ^b		Liczba pracowników folwarcznych, którzy otrzymali działki
			liczba w tys.	obszar w tys. ha	liczba w tys.	obszar w tys. ha	liczba w tys.	obszar w tys. ha	
1926	217,4	58,8	12,3	108,1	42,0	85,5	4,5	23,8	1837
1927	245,4	65,8	15,1	128,5	46,0	95,7	4,1	21,2	2206
1928	222,5	70,6	12,1	100	52,3	105,9	6,2	16,6	1972
1929	163,2	55,1	10,1	72,1	40,2	78,4	4,8	12,7	1949
1930	122,3	48,3	5,8	47,4	36,1	65,4	6,4	9,5	1056
Ogółem	970,8	298,6	55,4	456,1	216,6	430,9	26,0	83,8	9020

^a Parcele dodatkowe – obszar użyty na uzupełnienie istniejących jednostek gospodarczych; ^b Obejmuje parcele robotnicze, urzędnicze, letniskowe, specjalne kolonie wzorowe oraz wyłączenia na rzecz instytucji państwowych, komunalnych i społecznych.

Źródło: „Rocznik Statystyki RP” 1930, s. 38-39; „Mały Rocznik Statystyczny” 1931, s. 17.

gruntowe i wielką liczbę służby folwarcznej, było prowadzenie tej akcji w województwach zachodnich. Wobec głodu ziemi panującego w Małopolsce, parcelacja w tej dzielnicy miała wyłącznie charakter sąsiedzki³⁵.

Analizując wyniki omawianej akcji w związku z ogłaszanymi corocznie przez Radę Ministrów planami parcelacyjnymi, należy stwierdzić, że na ogół plany te zostały wykonane. W latach 1926–1930 były one ustalane, zgodnie z ustawą o reformie rolnej, w wysokości 200 tys. ha rocznie. W następnych latach, ze względu na kryzys gospodarczy i ograniczone możliwości finansowe państwa, uległy zmniejszeniu³⁶.

Przy ustalaniu planów parcelacyjnych dla gruntów państwowych MRR miało na celu jak najszybsze zlikwidowanie zapasów ziemi państwowej przekazanej do dyspozycji urzędów ziemskich. Należy podkreślić, że na terenie Małopolski nie było gruntów państwowych, które mogłyby podlegać reformie rolnej, na obszarze b. Kongresówki zaś pozostało ich niewiele. Jedynie w województwach wschodnich ziemi państwowej, łącznie z gruntami przejętymi na osadnictwo, było dużo. Województwa zachodnie, mimo że miały znaczny zapas ziemi państwowej, były nieznacznie wykorzystywane. Głównie dlatego, że osiągnęły wysoki poziom pod względem gospodarczym. Ponadto, w większości ziemie były tu w długoletniej dzierżawie, a przedterminowe zerwanie umów dzierżawnych wymagałoby wypłaty ze skarbu państwa znacznych odszkodowań. Plany parcelacyjne wyznaczane dla gruntów prywatnych ustalane były pod kątem potrzeb poszczególnych okręgów³⁷.

Parcelację rządową prowadziły urzędy ziemskie. W województwach centralnych i wschodnich prawo własności przenoszono na drodze orzeczeń administracyjnych. Pewne trudności napotymano na wschodzie kraju, gdzie parcelowane nieruchomości ziemskie nie miały zazwyczaj uregulowanych hipotek. Dopiero rozporządzenia Prezydenta RP z 30 IV i 28 XII 1927 r.³⁸ ustaliły zasady postępowania przy zwalnianiu przejętych na rzecz państwa gruntów od obciążeń hipotecznych. Zwolnień tych dokonywano z mocy prawa po dokonaniu wypłaty wynagrodzeń za przejęte grunty. Częścią parcelacji rządowej prowadzonej na Kresach Wschodnich było osadnictwo wojskowe³⁹.

³⁵ Ogółem w latach 1926–1930 rozparcelowano: w Małopolsce – 128,0 tys. ha, w woj. zachodnich – 129,8 tys. ha, woj. centralnych – 305,1 tys. ha, w woj. wschodnich – 417,3 tys. ha. Por.: W. Staniewicz, *Dwa lata...*, s. 44, 50; idem, *Zmiany w strukturze agrarnej Polski*, „Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny” 1936, t. 4, s. 389.

³⁶ M. Dütz, *Plany parcelacyjne i ich wykonanie w latach 1926–1937*, „Rolnictwo” 1938, z. 2, s. 51–52.

³⁷ *Reforma rolna*, „Rolnik Ekonomista” 1926, nr 23, s. 751; W. Staniewicz, *Dwa lata...*, s. 54–55.

³⁸ DURP, 1927, nr 42, poz. 374; 1928, nr 3, poz. 22.

³⁹ Jego podstawę stanowiła ustawa z 17 XII 1920 r. o przejęciu na własność państwa ziemi w niektórych powiatach Rzeczypospolitej Polskiej (DURP, 1921, nr 4, poz. 17).

Na terenie dwóch województw zachodnich z nabywcami ziemi zawierano kontrakty rentowe. Do prac parcelacyjnych na tym obszarze zaliczano również sprzedaż przez urzędy ziemskie tzw. osad anulacyjnych⁴⁰.

Rozmiary parcelacji prowadzonej w latach 1926–1930 przez urzędy ziemskie (wraz z osadnictwem wojskowym), czyli parcelacji rządowej, można oszacować na ok. 256,2 tys. ha, co stanowiło 26,4% ogółu rozparcelowanej ziemi⁴¹.

Prowadzenie parcelacji prywatnej wiązało się z wieloma problemami wynikającymi z braku uregulowania prawa własności nabywców działek. Uniemożliwiało to działalność nowo utworzonych gospodarstw, głównie powodowało niemożność hipotecznego zabezpieczenia zaciąganych kredytów. Spory między stronami zawierającymi umowę dotyczyły przede wszystkim ceny gruntu lub braku zainteresowania ze strony właścicieli zakończeniem parcelacji. Powodem tego był zazwyczaj fakt, że pobrana za grunt opłata tylko w części pokrywała ciężące na majątku długi, które właściciel miał obowiązek spłacić⁴². Ten niepożądany stan regulowały artykuły 63 i 65 ustawy z 28 XII 1925 r., upoważniające ministra reform rolnych do nakazania zakończenia tego typu parcelacji przez urzędy ziemskie lub PBR na koszt instytucji parcelacyjnej lub właściciela majątku. Jednak w wypadkach, gdy cena kupna-sprzedaży pokrywała tylko niewielką część długów ciężących na parcelowanym gospodarstwie, takie postępowanie stawało się niecelowe. Bardziej opłacalne było wówczas wykupienie parcelowanej nieruchomości na własność skarbu państwa. Do końca 1929 r. zarządzenie o wdrożeniu przymusowego wykupu zostało wydane wobec 5 majątków, a w stosunku do 2 zastosowano ostrzeżenia o zamiarze wydania takiego zarządzenia⁴³.

Rozmiary parcelacji prywatnej prowadzone w latach 1926–1930 znacznie przewyższały parcelację rządową i wynosiły ok. 675,3 tys. ha, co stanowiło 69,6% ogółu rozparcelowanej ziemi⁴⁴.

Prawo do prowadzenia parcelacji posiadał również PBR⁴⁵.

⁴⁰ To znaczy – przejętych przez skarb państwa kolonii utworzonych przez b. Komisję Kolonizacyjną i odsprzedanych kolonistom po 11 XI 1918 r., a więc wtedy, gdy nie miała ona prawa rozporządzać majątkiem należącym do Rzeczypospolitej. Osady te były oddawane w przejściową administrację kandydatom na nabywców bez zawierania z nimi umów, a jedynie na podstawie protokołów tzw. tradycji. Od 1926 r. urzędy ziemskie przystąpiły do regulowania na rzecz tych nabywców tytułów własności. Zob.: W. Staniewicz, *Dwa lata...*, s. 69–71.

⁴¹ Obliczenia własne na podstawie: *Sprawozdanie z działalności Państwowego Banku Rolnego za rok 1930*, Warszawa 1931, s. 11. Inne informacje podaje np. F. Rawa, *Finansowanie reformy rolnej w budżecie państwa polskiego*, Warszawa 1937, s. 23 (mpis w Bibliotece SGH).

⁴² W. Staniewicz, *Dwa lata...*, s. 71–72.

⁴³ *Ibidem*, s. 75.

⁴⁴ Obliczenia własne na podstawie: *Sprawozdanie z działalności...*, s. 11.

⁴⁵ PBR rozpoczął działalność parcelacyjną pod koniec 1924 r. W latach 1925–1926 polegała ona przede wszystkim na gromadzeniu zapasu ziemi tworzonego poprzez nabywanie majątków ziemskich. Zob.: M. Nowak, *Państwowy Bank Rolny w Drugiej Rzeczypospolitej*, Kraków 1988, s. 63.

Do 1926 r. parcelacja prowadzona przez PBR polegała głównie na sprzedaży zapasu ziemi z lat poprzednich. W następnym okresie, na skutek podjęcia przez państwo działalności legislacyjnej, działalność agrarna banku zaczęła się rozwijać. Ustalono tryb postępowania parcelacyjnego, określono zasady państwowej pomocy kredytowej dla nabywców działek, uruchomiono fundusz zapomóg i kredytu ulgowego⁴⁶. Mimo to udział PBR w ogólnym ruchu parcelacyjnym był stosunkowo nikły. W latach 1926–1930 osiągnął ok. 39,3 tys. ha, co w porównaniu z innymi typami parcelacji stanowiło tylko 4,0%⁴⁷.

Omawiając zagadnienie parcelacji nie sposób pominąć problemu kształtowania się cen na ziemię. Na wartość rynkową gruntów składa się wiele czynników: jakość ziemi, struktura jej użytkowania, dostęp do dróg komunikacyjnych, a także względy rynkowe i koniunkturalne. Dostępne statystyki cen ziemi wskazują wpływ wszystkich tych czynników. W roku 1926 przeciętna ogólnopolska cena gruntów folwarcznych wraz z inwentarzem i budynkami sięgała ok. 980 zł za 1 hektar, a w roku 1927 – 1560 zł. W szczytowym okresie koniunktury rolnej, w 1928 r., cena ta osiągnęła 2570 zł, by w następnych trzech latach spaść do kwoty 950 zł⁴⁸.

Ceny gruntów chłopskich były na ogół wyższe, co było spowodowane ich przeciętnie większym nasyceniem kapitałem (zwłaszcza budowlanym) oraz stosunkowo większym popytem na grunty oferowane w kawałkach⁴⁹.

Ceny na ziemię zaczęły spadać w wyniku pogarszania się sytuacji gospodarczej, a także na skutek ograniczenia akcji kredytowej PBR (który zawęził udzielanie pożyczek na kupno ziemi w listach zastawnych tylko do transakcji mających na celu uzupełnienie gospodarstw karłowatych podczas scalania i nabywania ziemi przez służbę folwarczną)⁵⁰.

Należy zwrócić uwagę na to, że państwo miało możliwość wpływania na kształtowanie się cen ziemi poprzez regulowanie podaży i popytu. Ogłaszane co rok plany parcelacyjne zmierzały w kierunku zwiększania podaży, natomiast ułatwienia kredytowe wywoływały zwiększony popyt na ziemię, przez co z kolei podnosiły jej cenę.

Istotną dolegliwością gospodarki wiejskiej II Rzeczypospolitej było pokawałkowanie gruntów należących do jednego właściciela.

⁴⁶ Sprawozdania z działalności PBR za lata 1926–1930.

⁴⁷ Obliczenia na podstawie: *Sprawozdania z działalności...*, s. 11.

⁴⁸ By umożliwić porównanie materiału statystycznego ceny ziemi przeliczono według parytetu złotego z 13 X 1927 r. Więcej na temat cen ziemi w Polsce zob.: E. Szturm de Sztrem, *Ceny ziemi w r. 1927*, „Kwartalnik Statystyczny” 1928, t. 5, z. 2, s. 674–684; E. Estreicherówna, *Ceny ziemi w roku 1928*, *ibidem*, 1929, t. 6, z. 2, s. 850–863.

⁴⁹ Por.: W. Schramm, *Ceny gospodarstw wiejskich w latach 1926–28*, Poznań 1929, s. 115–122.

⁵⁰ APK, UWK, t. 271, k. 121–122, Sprawozdanie z wykonania uchwał Wojewódzkiej Rady Naprawy Ustroju Rolnego; W. Staniewicz, *Dwa lata...*, s. 61.

Tabela 2

Prace nad przebudową ustroju rolnego w Polsce w latach 1926-1930

Rok	Prace parcelacyjne		Prace scaleniowe		Likwidacja serwitutów		Obszar podzielonych wspólnot gromadzkich w tys. ha	Obszar zamienionych gruntów w tys. ha
	liczba utworzonych kolonii w tys.	obszar rozdysponowany na cele parcelacyjne w tys. ha	liczba gospodarstw scalonych w tys.	obszar scalony w tys. ha	liczba gospodarstw regulowanych w tys.	obszar otrzymany za serwituty w tys. ha		
1926	58,8	217,4	17,5	145,5	12,4	42,9	2,8	0,5
1927	65,8	245,4	29,5	265,4	20,6	82,9	3,2	3,1
1928	70,6	222,5	41,1	325,1	49,7	108,9	1,0	5,8
1929	55,1	163,2	58,6	429,6	32,2	88,7	5,5	3,0
1930	48,3	122,3	70,8	509,7	38,6	103,2	8,5	2,1
Ogółem	298,6	970,8	217,5	1675,3	153,5	426,6	21,0	14,5

Źródło: „Mały Rocznik Statystyczny” 1931, s. 16.

Minister W. Staniewicz uważał, że zmianę stosunków panujących w polskim rolnictwie można osiągnąć przede wszystkim za pomocą akcji komasacyjnej połączonej z upełnorolnieniem gospodarstw karłowatych⁵¹.

Punkt wyjścia działalności scaleniowej stanowiła ustawa z 31 VII 1923 r. wprowadzająca przymus komasacyjny. Jej nowelizacja w 1927 r. miała na celu uproszczenie i przyspieszenie procedury scaleniowej⁵².

Akcja scaleniowa na szerszą skalę rozpoczęła się dopiero w roku 1926 i w kolejnych latach jej zasięg wzrastał. Ogółem w latach 1926–1930 proces ten objął 217,5 tys. gospodarstw o powierzchni 1675,3 tys. ha (tab. 2).

Mimo że w porównaniu z okresem przedmajowym nastąpił w tej dziedzinie znaczny postęp, to – wobec ogromnych potrzeb – rozmiary akcji komasacyjnej pozostawały niewielkie. Obliczono, że w II Rzeczypospolitej istniały techniczne możliwości prowadzenia prac scaleniowych na obszarze ok. 500 tys. ha rocznie⁵³.

Akcja likwidowania szachownicy pól nie przebiegała równomiernie na terenie całego kraju. Na północy i wschodzie kraju liczba obiektów zgłoszonych do przebudowy gruntów przekraczała zazwyczaj możliwości techniczne i finansowe MRR. Największe trudności w prowadzeniu akcji scaleniowej napotymano na terenie województw południowych (wynikało to z oporu ludności zamieszkującej te obszary oraz braku ziemi na upełnorolnienie gospodarstw karłowatych, podlegających scaleniu)⁵⁴. W latach 1926–1930 w województwach centralnych komasacji uległy grunty o powierzchni 873,1 tys. ha, w województwach wschodnich – 792,1 tys. ha, w województwach zachodnich – 1,4 tys. ha, a w województwach południowych – 9,5 tys. ha⁵⁵.

Aby pokonać trudności, MRR próbowało połączyć całą akcję z problemem emigracyjnym oraz uzupełnieniem gospodarstw karłowatych i melioracją gruntów. Do końca 1929 r. na upełnorolnienie gospodarstw przeznaczono 35% ogólnej powierzchni rozparcelowanych gruntów⁵⁶. Prowadzona przez rząd komasacja i upełnorolnienie gospodarstw chłopskich była krytykowana jako chaotyczna, kosztowna i długotrwała. Postrzegana jako

⁵¹ AAN, Biuro Sejmu, t. 44, k. 162, Dziennik Komisji Budżetowej Sejmu z 10 XII 1928; Biblioteka PAN, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, rkps 16 191/II, A. Raczynski, *Dziennik 1917–1935*, t. 4, s. 1297.

⁵² DURP, 1927, nr 78, poz. 680.

⁵³ K. Kasiński, *Komasacja gruntów wiejskich*, „Rolnictwo” 1929, t. 2, s. 47; S. Kluźniak, *Scalenie gruntów i jego zagadnienia w dobie obecnej*, „Polityka Rolna” 1929, nr 1, s. 19.

⁵⁴ F. Rawa, *Finansowanie...*, s. 33; W. Michalski, *Wykonanie reformy rolnej*, [w:] *Pięć lat...*, s. 89.

⁵⁵ W. Staniewicz, *Zmiany...*, t. 4, s. 390.

⁵⁶ K. Kasiński, *Naprawa ustroju rolnego w Polsce w okresie 1918–1929*, „Przegląd Mierniczy” 1930, nr 9, s. 194.

popieranie interesów bogatszych chłopów i dworu wywoływała protesty chłopów⁵⁷.

Niezadowolenie pogłębiała pogarszająca się sytuacja w rolnictwie. Zmniejszenie się dochodów rolnictwa uniemożliwiało ponoszenie kosztów postępowania scaleniowego. Opłaty za przeprowadzenie czynności scaleniowych były wprawdzie umiarkowane, lecz w stosunku do możliwości płatniczych wsi wygórowane⁵⁸.

Mimo to podkreślić należy, że komasacja dała pozytywne skutki gospodarcze. Między innymi w wyniku likwidacji miedz nastąpił wzrost powierzchni użytków rolnych, a scalone grunty pozwalały na intensyfikację gospodarowania, co pociągało za sobą podniesienie wartości ziemi.

Likwidacja służebności, a zwłaszcza serwitutów, została zapoczątkowana w 1920 r., ale dopiero od roku 1926 rząd zaczął ją prowadzić w szerszym zakresie. Wykonywanie pac w tej dziedzinie regulowały rozporządzenia Prezydenta RP z lutego 1927 r.⁵⁹

Podobnie jak w przypadku parcelacji, likwidacja serwitutów mogła się odbywać w drodze prywatnych umów chłopów z właścicielami ziemskimi lub też przymusowo.

W latach 1926–1930 zniesiono służebności w 153,5 tys. gospodarstw, które otrzymały za nie ekwiwalent w postaci ziemi o powierzchni 426,6 tys. ha⁶⁰. W porównaniu z okresem poprzednim nastąpił wówczas znaczny wzrost akcji przymusowej. Umożliwiało to prowadzenie komasacji na terenach obciążonych serwitutami.

Rozporządzenie z 1927 r., sankcjonujące przymusową likwidację służebności, godziło głównie w interesy małorolnych, dla których serwituty stanowiły często podstawową możliwość utrzymania inwentarza, czy uzyskania opału. Chłopi przeciwstawiali się likwidacji serwitutów, tym bardziej że w zamian dostawali niewielkie i mało wartościowe skrawki ziemi. Równocześnie

⁵⁷ S. Kluźniak, *op. cit.*, s. 21–22; idem, *Zagadnienie przebudowy ustroju rolnego w Polsce*, „Przegląd Mierniczy” 1929, nr 7, s. 179; K. Kasiński, *Wyniki pracy nad przebudową ustroju rolnego w świetle obserwacji na gruncie*, „Rolnictwo” 1931, t. 2, s. 424–426.

⁵⁸ Rozporządzenie z 30 V 1930 r. wprowadziło opłaty w wysokości od 14 do 40 zł od jednego hektara, zależnie od regionu kraju i wykonywanych czynności (DURP, 1933, nr 55, poz. 415).

⁵⁹ DURP, 1927, nr 10, poz. 74 i 75. Por.: W. Schramm, *Ustrój rolny Polski*, [w:] *Bilans gospodarczy dziesięciolecia Polski odrodzonej*, t. 1, Poznań 1929, s. 56; L. Kozłowski, *Gospodarcze znaczenie przebudowy ustroju rolnego*, [w:] *Pięć lat...*, s. 69; Z. Nadratowski, *Likwidacja serwitutów*, „Rolnik Ekonomista” 1929, nr 23, s. 318.

⁶⁰ Przymusowa likwidacja serwitutów objęła 66,2 tys. gospodarstw, a likwidacja dobrowolna 87,9 tys. W latach 1919–1925 przymusowo zlikwidowano serwituty w 1,4 tys. gospodarstw, a na podstawie umów dobrowolnych w 12,9 tys. Por.: W. Michalski, *op. cit.*, s. 91; *Dane tymczasowe o scalaniu gruntów*, „Rolnictwo” 1931, t. 2, s. 187; AAN, Akta Z. i J. Moraczewskich, mf. 2314/4, k. 33, Referat: *Rozwój Polski w latach 1926–1930*.

proces znoszenia służebności ułatwiał wielkim gospodarstwom rolnym intensyfikację produkcji i powiększał obszar ziemi należący do zamożniejszych gospodarzy.

Mniejsze znaczenie, niż komasacja i likwidacja służebności, miało dla potrzeb budowy ustroju rolnego uwłaszczenie czynszowników i długoletnich dzierżawców. Akcję uwłaszczeniową prowadzono na terenie województw wschodnich i pięciu powiatów województwa białostockiego na podstawie ustawy z 20 VI 1924 r., znowelizowanej 19 XII 1928 r.⁶¹ W okresie 1924–1930 Komisje Uwłaszczeniowe rozpatrzyły 8,8 tys. podań, z czego 7,9 tys. przypadło na lata 1926–1930⁶². Na początku 1930 r. Sejm dyskutował problem ochrony prawnej drobnych dzierżawców⁶³, ale wobec rozwiązania parlamentu projektowana ustawa nie weszła w życie.

Doceniając znaczenie melioracji jako czynnika wspomagającego proces przebudowy systemu agrarnego państwa minister Staniewicz kładł nacisk na rozwój prac melioracyjnych. Do roku 1926 prace takie nie były prowadzone ani przy parcelacji, ani przy scalaniu.

Dopiero wydane 16 III 1928 r. rozporządzenie o melioracjach przy przebudowie ustroju rolnego⁶⁴ dało podstawy prawne do ich przeprowadzenia z urzędu podczas komasacji gruntów oraz przy innych pracach urzędów ziemskich.

W omawianym okresie nie prowadzono systematycznych prac melioracyjnych (jak np. drenowania gruntów). Dokonywane przez urzędy ziemskie melioracje miały charakter doraźny (odprowadzanie wód z terenów zabagnionych), co było spowodowane niewielkimi środkami jakimi dysponowano. W latach 1928/1929–1930/1931 z kredytów MRR na melioracje wydano 13 974 tys. zł (w tym 10 609 tys. zł na prace prowadzone przy scalaniu gruntów i 3 366 tys. zł przy parcelacji gruntów państwowych)⁶⁵.

MRR zwróciło również uwagę na melioracje nieużytków, co miało doprowadzić do przygotowania nowych terenów dla osadnictwa. Przystąpiono do opracowywania planów melioracji Polesia, polegającej na osuszeniu bagien. W 1927 r. dzięki funduszom z budżetu MRR Zakład Doświadczalny Upraw Torfowisk pod Sarnami utworzył na obszarze zmeliorowanego bagna fermę, która miała posłużyć jako obiekt badań stanowiących podstawę do ustawowego rozwiązania problemu wykorzystania Polesia w akcji agra-

⁶¹ DUrzMRR, 1929, nr 8.

⁶² W. Michalski, *op. cit.*, s. 92.

⁶³ Sprawozdanie stenograficzne z 80 posiedzenia Sejmu z 21 II 1930 r., łam 70, 99.

⁶⁴ DURP, 1928, nr 34, poz. 320; APK, UWK, t. 271, k. 171–172, Sprawozdanie z działalności Okręgowego Urzędu Ziemskiego w Kielcach za 1929 r.; AAN, Państwowy Bank Rolny, t. 364, k. 314, Pismo PBR, z 22 V 1926.

⁶⁵ Dane statystyczne obejmują lata budżetowe (od 1 IV do 31 III roku następnego). Por.: W. Michalski, *op. cit.*, s. 99; F. Rawa, *op. cit.*, s. 42–43.

rnej⁶⁶. W styczniu 1930 r. Rada Ministrów powołała Komitet Melioracyjny⁶⁷, którego celem było opracowanie państwowych planów w dziedzinie melioracji, sposobu ich realizacji oraz koordynacja działalności poszczególnych ministerstw w tej kwestii. Ze względu na koszty, jakie państwo musiałoby ponieść prowadząc systematyczne melioracje ogromnych obszarów kraju, prowadzono je w ograniczonym zakresie.

Regulacja stosunków własnościowych w rolnictwie wymagała znacznych środków pieniężnych. Ustawy dotyczące prac agrarnych przewidywały pomoc finansową dla słabych gospodarstw. Miała ona być udzielana na różnych zasadach i w różnej formie.

Źródłem finansowania zmian struktury agrarnej w okresie pomajowym był skarb państwa (wydatki budżetowe), fundusz obrotowy reformy rolnej, wpływy z rent oraz zwroty pożyczek z funduszu zapomóg i kredytu ulgowego. Ponadto jednym z elementów finansowania było kredytowanie części ceny gruntów państwowych oraz emisja papierów państwowych na cele związane z wykonaniem reformy rolnej. Ścisłe łączyła się z akcją agrarną także działalność PBR, przejawiająca się m. in. w udzielaniu kredytów długoterminowych na zakup ziemi⁶⁸.

Źródła finansowania reformy rolnej, rozumianej jako przebudowa struktury agrarnej państwa, nie były zatem ani jednolite, ani przejrzyste. Fragmentaryczność zachowanych danych nie pozwala na pełne przedstawienie tego zagadnienia i wymaga dalszych badań. W tym miejscu przedstawię tylko niektóre jego aspekty.

Podstawowym źródłem finansowania reformy rolnej był budżet MRR. W latach 1926/1927–1930/1931 wydano na ten cel 351 705 mln zł⁶⁹. Na uwagę zasługuje fakt, że rząd wykorzystywał tu również środki z nadwyżek budżetowych⁷⁰.

Obok budżetu państwa, ważnym źródłem finansowania prac agrarnych był fundusz obrotowy reformy rolnej. Do 1926 r. regulował on wszystkie wydatki bezpośrednio związane z osadnictwem i parcelacją (część z nich przeniesiono na powołany w art. 75 ustawy z dn. 28 XII 1925 r. – fundusz zapomóg i kredytu ulgowego).

Faktyczną działalność fundusz rozpoczął dopiero w 1928 r.⁷¹ Jego wpływy, utworzone z wpłat nabywców i dzierżawców rozparcelowanej

⁶⁶ AAN, PRM, Protokoły Rady Ministrów, t. 35, k. 185, Protokół 67 posiedzenia Rady Ministrów RP z 8 X 1926; W. Staniewicz, *Dwa lata...*, s. 39–40.

⁶⁷ DURzMR, 1930, nr 9, *Uchwała Rady Ministrów z 20 I 1930 r. o utworzeniu Komitetu Melioracyjnego*; „*Rolnictwo*” 1930, t. 1, s. 517–518.

⁶⁸ W. Staniewicz, *Dwa lata...*, s. 22.

⁶⁹ Dane statystyczne obejmują lata budżetowe. Rok 1926/1927 dotyczy 15 miesięcy od 1 I 1926 do 31 III 1927. Por.: F. Rawa, *op. cit.*, załącznik A.

⁷⁰ DURP, 1931, nr 24, poz. 139.

⁷¹ Na podstawie rozporządzenia Prezydenta RP z 16 II 1928 r. O Funduszu Obrotowym Reformy Rolnej (DURP, 1928, nr 21, poz. 175).

ziemi, przeznaczone były na tworzenie zapasu ziemi, prowadzenie przymusowego wykupu oraz na wypłatę wynagrodzeń za nieruchomości ziemskie przejęte w województwach wschodnich, wypłatę odszkodowań dzierżawcom przy przedterminowym rozwiązaniu umów, a także na wypłatę odpraw pracownikom folwarcznym tracącym pracę podczas parcelacji gruntów państwowych. Ponadto z funduszu można było finansować melioracje gruntów przeznaczonych do parcelacji i prace budowlane w osadach⁷².

W latach 1926/1927–1930/1931 na prace agrarne wydano z funduszu 52 943 tys. zł. W tym parcelacja państwowa pochłonęła 2521 tys. zł, melioracje gruntów państwowych – 10 353 tys. zł, tworzenie zapasu ziemi – 34 657 tys. zł, a likwidacja stosunków dzierżawnych i służbowych – 1076 tys. zł⁷³.

Ponadto z funduszu obrotowego reformy rolnej udzielano rolnikom pomocy w formie kredytów. Szacuje się, że w latach 1926/1927–1930/1931 wydano na ten cel 138 763 tys. zł⁷⁴.

Pomocy kredytowej udzielano również z funduszu zapomóg i kredytu ulgowego oraz z funduszy PBR. Działalność kredytowa PBR obejmowała dobre i średnie rolnictwo oraz robotników rolnych. Udzielano im pomocy kredytowej na zakup ziemi z parcelacji, na scalanie, spłaty rodzinne i melioracje rolne⁷⁵. W 1928 r. PBR rozpoczął udzielanie pożyczek w 7% obligacjach melioracyjnych. W latach 1928–1930 wypłacono pożyczek na kwotę 103 178 tys. zł⁷⁶. Ogółem suma kredytów udzielonych przez PBR wynosiła: na dzień 31 XII 1925 r. – 54 819 tys. zł, 31 XII 1926 r. – 111 691 tys. zł, i w kolejnych latach rosła, by 31 XII 1930 r. osiągnąć kwotę 959 159 tys. zł⁷⁷.

Program przebudowy struktury agrarnej państwa stworzony w latach 1926–1930 przez W. Staniewicza uznawał ustawę o reformie rolnej za podstawę prawną całości polityki rolnej rządu oraz kładł nacisk na akcję komasacyjną, likwidację służebności i melioracje.

Przedstawione liczby i fakty dowodzą, że w latach 1926–1930 nastąpiło przyspieszenie parcelacji wielkich majątków ziemskich, likwidacji służebności,

⁷² *Ibidem*.

⁷³ F. Rawa, *op. cit.*, załącznik D.

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ AAN, Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych, t. 598, k. 174–175; W. Staniszewski, *Dorobek dwudziestolecia Państwowego Banku Rolnego*, „Bank” 1938, nr 12, s. 575; W. Borkowski, *Zagadnienie kredytu rolniczego w Polsce współczesnej*, Warszawa 1929, s. 27.

⁷⁶ A. Scheffler, *Kredytowa działalność Państwowego Banku Rolnego 1919–1933*, Warszawa 1935, s. 26, 28 (mpis w Bibliotece SGH); H. Nowak, *Działalność Państw. Banku Rolnego w roku 1928*, „Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny” 1929, t. 2, s. 335; DURP, 1928, nr 65, poz. 600.

⁷⁷ Dnia 31 XII 1927 – 259 801 tys. zł, 31 XII 1928 – 512 276 tys. zł, 31 XII 1929 – 959 159 tys. zł. Zob.: *Sprawozdanie z działalności...*, s. 14; AAN, Państwowy Bank Rolny, t. 253, k. 1–7.

scalania oraz innych prac wpływających na strukturę rolną kraju. Przeprowadzono je w sposób umiarkowany, ale konsekwentny. Podstawowym celem polityki rządu było tworzenie gospodarstw chłopskich zdolnych do intensywnego gospodarowania.

Realizacji takiej polityki sprzyjała pomyślna koniunktura, utrzymująca się w rolnictwie do 1928 r. W następnych latach nastąpiło wyhamowanie tej działalności, spowodowane głównie ograniczeniem środków przeznaczonych na prace agrarne.

Ustawa o reformie rolnej była często praktykowana, ponieważ nie rozwiązywała podstawowych problemów społecznych i ekonomicznych polskiej wsi. Zwolennicy większej własności ziemskiej udowadniali, że parcelacja zahamowała postęp techniczny oraz wzrost przeciętnych plonów. Z drugiej strony przeciwnicy tejże własności podkreślali, że umiarkowana redystrybucja ziemi w ramach reformy nie zmniejszyła przeludnienia agrarnego oraz nie doprowadziła do usamodzielnienia gospodarczego chłopów małorolnych i bezrolnych⁷⁸.

Trudno odmówić racji przedstawionym tu argumentom. Problem jednak polegał na tym, że nawzajem się one wykluczały. W literaturze przedmiotu można spotkać pogląd, że rezygnacja z przeprowadzenia radykalnej reformy rolnej „zmarnowała jedną z realnych szans zapewnienia krajowi warunków niezbędnych do przyspieszenia wzrostu gospodarczego”⁷⁹. Należy jednak zgodzić się z opinią Wojciecha Roszkowskiego, że nawet najbardziej radykalna reforma rolna mogła jedynie częściowo rozwiązać problem przeludnienia, równocześnie grożąc poważnymi konsekwencjami gospodarczymi⁸⁰.

Większa własność ziemska w Polsce międzywojennej miała wyraźną przewagę nad gospodarstwami drobnymi pod względem wysokości plonów z hektara. Ustępowała im nieco w intensywności hodowli, ale dostarczała z jednostki powierzchni znacznie więcej artykułów rolniczych zarówno na rynek wewnętrzny, jak i na eksport⁸¹. Zakładając, że parcelacja nie zmieni charakteru produkcyjnego gospodarstw chłopskich (m. in. z powodu braku możliwości doinwestowania drobnych gospodarstw) można stwierdzić, że

⁷⁸ Por.: W. L. Jaworski, *Reforma rolna*, Kraków 1926, s. 9, 17–19; idem, *Uwagi ogólne do reformy rolnej*, Kraków 1926; T. Brzeski, *Rolnictwo i polityka agrarna*, Warszawa 1938, s. 35–37; A. Kobyłański, *Oświetlenie do programu gospodarczego i zmiany ustroju rolnego w Polsce*, Kraków 1927, s. 135–136; Biblioteka PAN. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, rkps 15 555/II, A. Meyszłowicz, *Powody mojej dymisji. Wspomnienia ministra sprawiedliwości z lat 1926–1928*, s. 4, 6; J. Korolec, *Cele reformy rolnej*, „Rolnik Ekonomista” 1930, nr 21, s. 648–651.

⁷⁹ Z. Landau, *Druga Rzeczypospolita. Reforma rolna*, [w:] Z. Landau, W. Roszkowski, *Polityka gospodarcza II RP i PRL*, Warszawa 1995, s. 39.

⁸⁰ W. Roszkowski, *Polska międzywojenna. Reforma rolna*, [w:] Z. Landau, W. Roszkowski, *op. cit.*, s. 284.

⁸¹ W. Roszkowski, *Gospodarcza...*, s. 175–206, 249–258.

radikalna parcelacja całej większej własności ziemskiej musiałaby doprowadzić do spadku podaży rynkowej artykułów rolnych, obniżenia i tak niskich dochodów rolników oraz dalszego zwężenia rynku wiejskiego⁸².

Niewątpliwie ustawę o reformie rolnej z 1925 r., a co za tym idzie politykę rządu w tej kwestii, można uznać za półśrodek, nie wolno jednak zapominać, że radykalizm społeczny oznacza często groźbę degradacji gospodarczej i kulturalnej oraz że rzadko towarzyszy mu efektywność ekonomiczna.

Doceniając efekty realizacji programu W. Staniewicza (w zakresie parcelacji, komasacji) trzeba stwierdzić, że nie mógł on rozwiązać problemu agrarnego II Rzeczypospolitej. Konieczna bowiem była do tego nie tylko restrukturyzacja rolnictwa, ale zmiana struktury gospodarczej kraju w ogóle (rozbudowa przemysłu oraz przekształcenie Polski z kraju rolniczego w przemysłowo-rolniczy).

Małgorzata Łapa

THE PROBLEMS OF STRUCTURAL RECONSTRUCTION OF THE POLISH AGRICULTURE IN THE YEARS 1926–1930. THE AGRARIAN PROGRAMME OF WITOLD STANIEWICZ

The agrarian question was one of the main problems of the economy of the Second Republic of Poland (1918–1939). Witold Staniewicz – the minister of the agrarian reform – was the creator of the agrarian program which was based on the agrarian act of December 28th 1925. According to this act the government should have realised the following tasks: an integration of the separate pieces of land of the same owner into a whole, an aggrandizement of the smallholdings, the state's credits for the agriculture, a creation of the new farms with the land of parcelled out of the great property, a settlement action on the eastern borderlands of Poland, an arrangement of the melioration, and a regulation of the easements.

In the years 1926–1930 a parcelling out of a great property, a liquidation of the servitudes, an integration of the lands, and the other works which influenced the agrarian structure of the country were completed quicker than before. They were realised in a moderate still consequent way.

A good conjuncture in agriculture that had lasted since 1928 favoured the realisation of such a policy. Still in the following years, the diminution of sum spending on those purposes stopped that activity.

⁸² Porównaj doświadczenia państw, które w okresie międzywojennym przeprowadziły radykalne reformy rolne, np. Rumunii i państw bałtyckich. Zob. m. in.: J. Poniałowski, *Produkcja zbożowa w Rumunii*, Warszawa b.r.w., s. 172–175, 185–186; M. R. Jackson, *Agricultural Output in Southeastern Europe 1910–1939*, „ACES Bulletin” 1982, s. 58; A. Simutis, *The Economic Reconstruction of Lithuania after 1918*, New York 1942, s. 29.